

THEMA FRAUDE

Fraude in de theoretische RA-opleiding

APRIL 2020

Inhoudsopgave

1	Samenvatting	2
2	Inleiding	3
3	Opzet onderzoek	4
4	Bevindingen	6
4.1	Professioneel kritische houding	6
4.2	Beoordeling informele beheersingsmechanismen (soft controls)	9
4.3	Identificatie van fraude(signalen)	11
4.4	Gebruik data-analyse voor identificatie van fraude(signalen).....	13
4.5	Toepassen van wet- en regelgeving ten aanzien van fraude.....	14
4.6	Reflecties op de eindtermen en studiecontext	16
5	Praktijkervaring met fraude	19
6	Conclusie	21
	BIJLAGE 1 Vragen met betrekking tot de opleiding	23
	BIJLAGE 2 Analyse per ervaringscategorie	26
	BIJLAGE 3 Praktijkervaring met fraude(signalen) – samenstelling respondenten	27
	BIJLAGE 4 Vergelijking nieuwe en oude eindtermen	28
	BIJLAGE 5 Bronnen	29

1 Samenvatting

In dit rapport worden de uitkomsten weergegeven van het CEA onderzoek naar de borging van het thema fraude in de theoretische RA-opleidingen.

De basis van het onderzoek vormden beleidsgesprekken bij de opleidingen met daarop volgend een enquête onder studenten die zich in het eindstadium van hun opleiding bevinden.

Geconcludeerd kan worden dat de theoretische opleiding de basis aan de studenten meegeeft, maar dat wel verder ingezet moet worden op het optimaliseren van de wisselwerking tussen theorie en praktijk(opleiding). Verder zijn er twee onderwerpen die nader aandacht behoeven: het gebruik van data-analyse om fraude(signalen) te identificeren en de beoordeling van de informele beheersingsmechanismen. Verder blijkt het omgaan met tegendruk in de hiërarchische kantoorcontext en de klantrelatie een attentiepunt, ondanks de aandacht hiervoor in de theoretische opleiding. Ook voor dit onderwerp is de aandacht voor optimale wisselwerking theorie en praktijk dus van belang.

Het onderzoek geeft ook inzicht in het belang van de werkcontext. Naast aandacht voor een open cultuur en coaching is het belangrijk dat studenten voldoende tijd (kunnen) besteden aan hun studie.

2 Inleiding

De Commissie Eindtermen Accountantsopleiding (CEA) houdt toezicht op de accountantsopleidingen en stelt de eindtermen vast waaraan deze opleidingen moeten voldoen. In 2019 heeft CEA alle theoretische RA-opleidingen verzocht om toe te lichten hoe zij het onderwerp fraude verwerkt hebben in hun curriculum. Daaruit bleek dat het thema fraude als een rode draad door de RA-opleidingen loopt. Zie ook het [CEA nieuwsbericht](#) over dit onderwerp. Als follow-up heeft CEA een enquête gehouden onder studenten die zich in de laatste fase van de opleiding bevinden. Hierin is aan de studenten gevraagd wat hun perceptie is met betrekking tot hun eigen vaardigheden en wat zij vinden van de basis die de theoretische opleiding hen daarbij geboden heeft. Bovendien is aan deze studenten gevraagd wat hun ervaring in de audit-praktijk is met betrekking tot fraude. CEA sluit met dit onderzoek aan bij de actuele ontwikkelingen in het accountantsberoep.

Het thema 'fraude en de rol van de accountant' staat volop in de publieke belangstelling. De beroepsgroep zelf is ook actief bezig met dit onderwerp. In 2018 is de NBA-werkgroep Fraude van start gegaan. Zij heeft onder andere het [Fraudeprotocol](#) en het [Stappenplan meldplicht](#) ontwikkeld en publiceert geregeld nieuwe [fraudecasuïstiek](#) zodat de beroepsgroep kan leren van deze concrete voorbeelden. Daarnaast heeft de werkgroep in 2019 een onderzoek gedaan onder openbare accountants met betrekking tot hun ervaringen met het onderwerp fraude.

Naast bovengenoemde aandacht voor fraude vanuit de beroepsgroep en opleidingen is er ook de nodige wetenschappelijke aandacht in Nederland. Een recent artikel van Verwey en Bosman (2019) geeft een overzicht van de wetenschappelijke literatuur met betrekking tot fraudedetectie door accountants. In een artikel van Verwey en Vlasman (2020) wordt nader ingegaan op de rol die de eigen perceptie speelt in de effectiviteit van de fraudedetectie door de accountant. Een aantal publicaties op de website van [Foundation for Auditing Research](#) gaan over de bredere context zoals professional skepticism en audit culture.

De Commissie Toekomst Accountancysector (CTA) geeft in haar eindrapport '[Vertrouwen op controle](#)' van januari 2020 aan dat fraude meer aandacht moet krijgen in de opleiding.

In dit rapport worden de bevindingen van de enquête onder de studenten in relatie tot de uitkomsten van de beleidsgesprekken bij de opleidingen besproken. Eerst wordt kort ingegaan op de opzet van het onderzoek. Vervolgens worden de bevindingen thematisch geanalyseerd. Daarna wordt ingegaan op de uitkomst van de enquête met betrekking tot de praktijkervaring van de respondenten. Tenslotte wordt in de conclusie het overall beeld geschetst dat ontstaan is naar aanleiding van het onderzoek. Hierbij zijn ook vervolgacties opgenomen.

3 Opzet onderzoek

Eén van de instrumenten van de CEA om de implementatie en naleving van de eindtermen vast te stellen is een tweejaarlijks beleidsgesprek met de theoretische opleidingen. Tijdens de beleidsgesprekken in 2019 hebben de theoretische RA-opleidingen toegelicht hoe zij het onderwerp 'fraude' in hun curriculum verankerd hebben. Om te toetsen of de bevindingen die uit de beleidsgesprekken naar voren kwamen aansluiten met de perceptie van de studenten heeft CEA ultimo 2019 een enquête bij de studenten uitgezet. De enquête is opgezet in samenwerking met een deskundige op het gebied van forensisch accountancy¹. Daarnaast is input meegenomen van de NBA-werkgroep Fraude.

De enquête bestond uit vragen over de opleiding, de praktijkervaring met fraude en de werkcontext van de studenten. In de enquête is de term fraude als volgt toegelicht: "De term fraude is een verzamelnaam voor: fraude, ongebruikelijke transacties en niet naleving van wet- en regelgeving (denk aan NVCOS 240, 250, WWft, Noclar, NBA Fraudeprotocol)." Zie bijlage 1 voor een totaaloverzicht van de vragen. De enquête is eerst getest bij een aantal recent afgestudeerde RA's.

De enquête is verstuurd naar studenten die vóór 2017 begonnen zijn met de praktijkopleiding. Deze studenten zitten in het laatste stadium van hun RA-opleiding. Op het uitvraagmoment van de enquête waren dit 1.992 studenten. In totaal hebben 188 studenten gereageerd, dit is een **respons van 9,4%**. Alle opleidingen zijn vertegenwoordigd in de respons. De meeste respondenten (89%) hebben hun hele theoretische opleiding al afgerond. De overige respondenten bevinden zich in de eindfase van de theoretische opleiding.

Het opleidingsprofiel van de respondenten is samengevat in de onderstaande tabel:

Opleiding	Aantal respondenten		TO afgerond		Startjaar	
	aantal	aandeel in totaal	aantal	%	t/m	vanaf
					2015	2016
Erasmus Universiteit	23	12%	20	87%	13	10
IEMA	4	2%	4	100%	1	3
Nyenrode Business Universiteit	69	37%	59	86%	10	59
Rijksuniversiteit Groningen	19	10%	19	100%	14	5
Universiteit Maastricht	9	5%	7	78%	6	3
Universiteit van Amsterdam	15	8%	15	100%	9	6
Universiteit van Tilburg	28	15%	25	89%	19	9
Vrije Universiteit Amsterdam	21	11%	18	86%	13	8
Eindtotaal	188	100%	167	89%	85	103

Tabel 1 Samenstelling respondenten: theoretische opleiding en startjaar

Vrijwel alle respondenten (96%) zijn nog werkzaam in de assurancepraktijk. Het aantal jaren werkervaring van de respondenten varieert aanzienlijk. De samenstelling naar werkgeverscategorie en aantal jaren werkervaring is hieronder weergegeven:

¹ Dr. I. Verwey RA is als Associate Professor verbonden aan het Center for Accounting, Auditing & Controlling van Nyenrode Business Universiteit. Haar wetenschappelijk onderzoek is gericht op fraude, fraudedetectie en forensische accountancy. Zij heeft een trackrecord als controlerend en forensisch accountant.

Werkgever	Totaal		Aantal jaren werkervaring			
	aantal	%	< 5 jaar	5 jaar	6-10 jaar	10 jaar en >
Big 4 (Deloitte, EY, KPMG, PWC)	113	60%	45	41	24	3
Next 5 (BDO, Grant Thornton, Mazars, Baker Tilly, Acconavm)	21	11%	3	6	9	3
Overige accountantskantoren	32	17%	4	2	18	8
Overheidsaccountant	9	5%	1	3	3	2
Interne accountantsdienst	6	3%	1	0	2	3
Niet meer werkzaam in audit	7	4%	1	0	3	3
	188	100%	55	52	59	22
			t/m 5 jaar: 57%		vanaf 6 jaar: 43%	

Tabel 2 Samenstelling respondenten: werkgever en werkervaring

Uit bovenstaande analyse blijkt dat de respondenten een breed veld vertegenwoordigen van de RA-opleidingen, maar ook qua werkervaring in de audit. Hierbij moet opgemerkt worden dat er sprake is van een niet-aselecte steekproef met een te laag aantal respondenten om statistisch betrouwbare conclusies te verbinden aan de uitkomsten. De enquête geeft wel een beeld van de opvattingen van de studenten die meegedaan hebben aan dit onderzoek. Deze enquête en analyse is bedoeld om te schetsen hoe de respondenten de theoretische opleiding ervaren en welke aanpassingen wenselijk of noodzakelijk zijn. Hierbij wordt nadrukkelijk ook de werkcontext van de respondenten betrokken.

De studenten hebben de vragen beantwoord op een schaal van 1 tot 7 (1=minimaal - 7=volledig). Voor analysedoeleinden is in dit rapport het volgende standpunt ingenomen voor wat betreft interpretatie van de schaal:

- 4 is het gemiddelde, dus dat is neutraal: in de grafieken als grijs weergegeven;
- 1-3 is onder het gemiddelde, dus dit is een attentiepunt: in de grafieken als oranje tot rood weergegeven (roder naarmate meer naar 1);
- 5-7 is boven het gemiddeld: in de grafieken als groen weergegeven (donkerder naarmate meer naar 7).

Daarnaast is in de grafieken het rekenkundig gemiddelde per vraag vermeld.

De eindtermen waaraan de RA-opleiding moet voldoen zijn per 1 januari 2016 gewijzigd qua opzet en inhoud. De inhoudelijke wijzigingen betreffen met name meer aandacht voor gedragsaspecten, de maatschappelijke relevantie en rol van de accountant en IT-ontwikkelingen. Het is interessant om te analyseren of er een verschil is tussen respondenten die de studie volg(d)en op basis van de eindtermen van voor 1 januari 2016 ('oude eindtermen') en degenen die de studie volg(d)en na 1 januari 2016 ('nieuwe eindtermen'). Om te bepalen volgens welke eindtermen deze studenten gestudeerd hebben is voor de detailanalyse de populatie in twee groepen verdeeld, gebaseerd op het startjaar van de theoretische opleiding:

- startjaar tot en met 2015 - aannname: gestudeerd volgens de 'oude eindtermen'
- startjaar vanaf 2016 - aannname: gestudeerd volgens de 'nieuwe eindtermen'

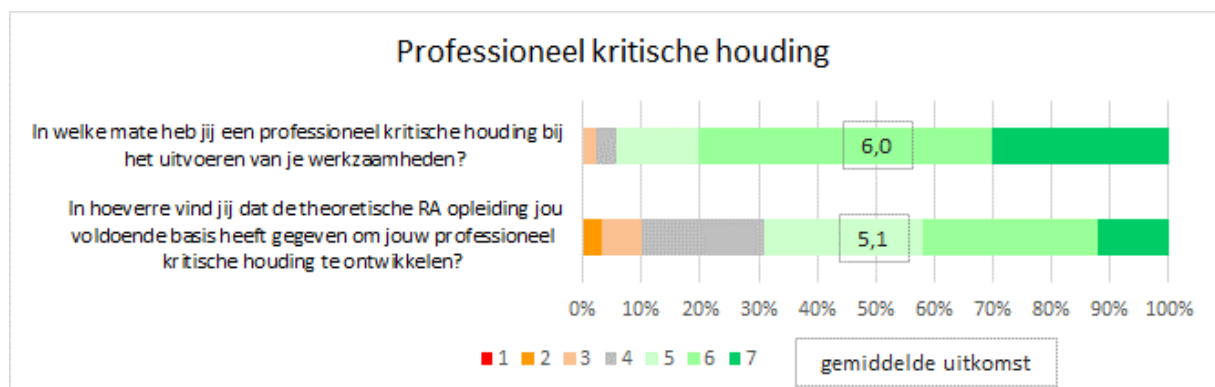
In de volgende paragraaf wordt thematisch op de bevindingen ingegaan. Hierbij wordt per thema eerst een samenvatting van de uitkomsten van de beleidsgesprekken weergegeven en daarna ingegaan op de resultaten van de enquête.

4 Bevindingen

4.1 Professioneel kritische houding

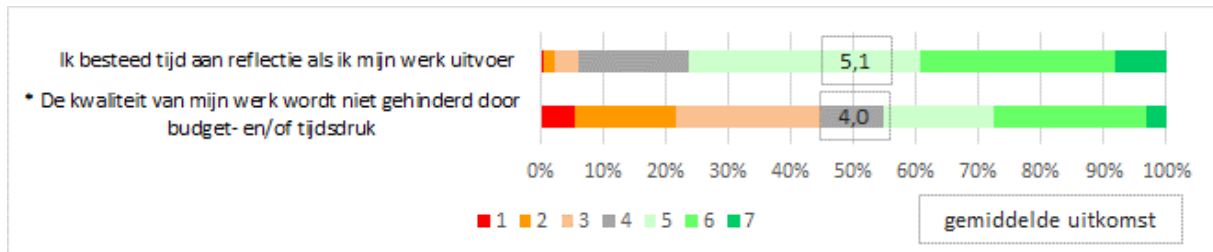
Uit de beleidsgesprekken met de opleidingen in 2019 bleek dat veel aandacht besteed wordt aan het ontwikkelen van de professioneel kritische houding van de studenten. Het belangrijkste middel dat de opleidingen hierbij inzetten is het gebruik van dilemma's, waarbij geen goed/fout antwoord bestaat. Door groepsdiscussies over deze dilemma's leren studenten kritisch de pro- en contra argumenten af te wegen, op basis daarvan hun eigen mening te vormen en die dan ook beargumenteerd te verdedigen.

De uitkomsten van de enquête bevestigen het beeld dat er veel aandacht door de opleidingen besteed wordt aan dit onderwerp. De studenten geven aan dat zij een professioneel kritische houding aannemen bij hun werkzaamheden. Ook vindt de ruime meerderheid dat de opleiding hen daar voldoende basis voor heeft gegeven.

Figuur 1 Perceptie professioneel kritische houding

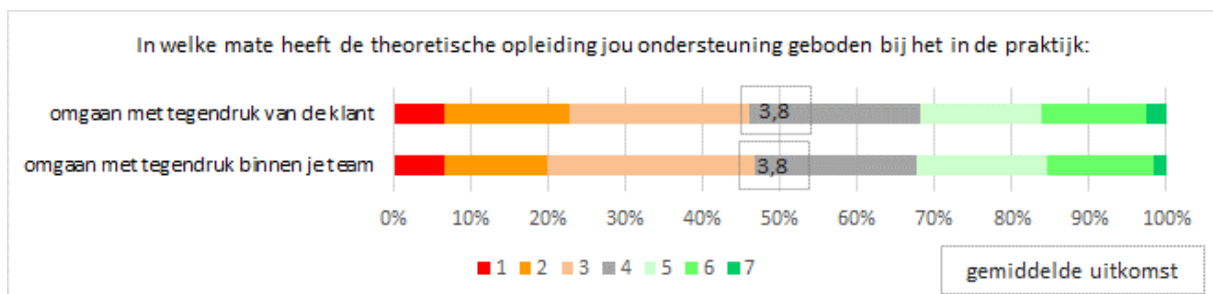
Naast het ontwikkelen van een professioneel kritische houding wordt met het gebruik van dilemma's ook geleerd om te **reflecteren**. Bij vrijwel alle beleidsgesprekken kwam naar voren dat studenten het omgaan met dilemma's bij aanvang van hun studie erg moeilijk vinden: zij zijn nog gewend om vrij 'zwart-wit' te denken en snel antwoorden te formuleren. In de loop van de studie krijgen zij meer vaardigheid in reflecteren. Eén van de stellingen in de enquête was: "Ik besteed tijd aan reflectie als ik mijn werk uitvoer. Dus niet alleen formeel kijken of het aan de eisen voldoet, maar ook inhoudelijk." Op een schaal van 1 tot 7 (1 helemaal oneens – 7 helemaal eens) scoorde 76% boven gemiddeld en slechts 6% onder gemiddeld. De respondenten zijn dus over het algemeen van mening dat zij goed reflecteren op hun werkzaamheden. Dit zou betekenen dat zij gedurende de audit de tijd nemen voor reflectie. Op de vraag of de kwaliteit van de werkzaamheden gehinderd wordt door budget- en/of tijdsdruk was de respons echter minder positief: ruim 45% geeft aan dat de kwaliteit van het werk gehinderd wordt door budget- of tijdsdruk. De vraag is dus wel in hoeverre er ruimte is voor reflectie als er in de praktijk onvoldoende tijd voor vrij gemaakt kan worden.

*Figuur 2 Perceptie inhoudelijke reflectie op de werkzaamheden en budget/tijdsdruk
voor analyse doeleinden is deze vraag in de figuur omgekeerd geformuleerd

Een professioneel kritische houding en reflectie vormen een belangrijke basis. Maar ook de **weerbaarheid** van studenten is belangrijk, vooral in omstandigheden met tijdsdruk. Een opmerking die in het CTA rapport gemaakt wordt sluit hierop aan: "De commissie heeft niettemin signalen dat in de kern de opleiding (nog steeds) te technocratisch is. Er is nog steeds onvoldoende aandacht voor zogenoemde 'soft skills', die handvatten moeten bieden om, veelal in grote, hiërarchische accountantsorganisaties, in lastige situaties een juiste keuze te maken."

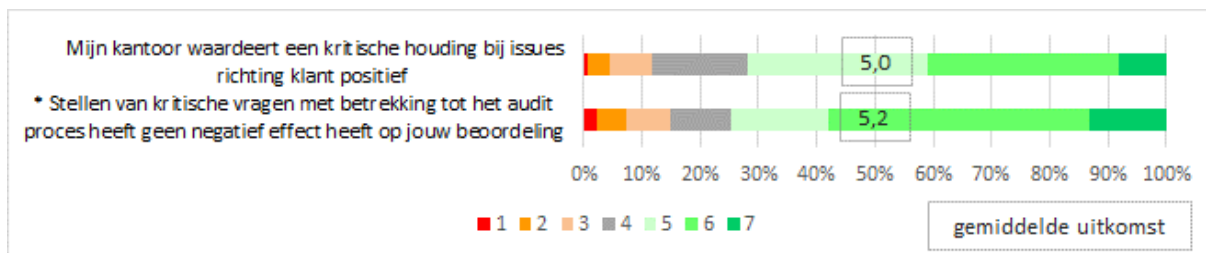
In de beleidsgesprekken met de opleidingen is uitgebreid gesproken over het trainen en vergroten van de weerbaarheid van de studenten. Bij het gebruik van dilemma's leren studenten zich in een groep te verdedigen voor hun standpunt. Verder maken vrijwel alle opleidingen gebruik van rollenspel (soms met externe acteurs) waarbij studenten leren communiceren in nagebootste praktijksituaties. Op de vraag of de student nu zodanig getraind wordt dat deze ook daadwerkelijk deze vaardigheden in de praktijk toepast was het antwoord van alle opleidingen eensluidend: de opleiding geeft de basis mee, maar de student zal de toepassing ervan in de praktijk verder moeten leren en ontwikkelen. Uit de enquête blijkt echter dat de respondenten vinden dat de opleiding hen hierop niet voldoende voorbereidt: circa 45% scoorde hierbij onder het gemiddelde.

Figuur 3 Perceptie ondersteuning opleiding bij omgaan met tegendruk

Het blijkt dus dat het niet eenvoudig is om studenten zo mondig te maken dat ze (voldoende) weerbaar zijn in de hiërarchische kantoorcontext en de klantrelatie. Dit ondanks het feit dat er relatief veel op wordt geoefend.

Overigens bleek uit twee vragen met betrekking tot de werkcontext dat – in de perceptie van de respondenten – het stellen van kritische vragen over het algemeen niet belemmerd wordt in de praktijk. Ruim 70% scoort bovengemiddeld op de vraag of hun kantoor een kritische houding waardeert. Ook geeft de meerderheid aan dat het stellen van kritische vragen geen negatief effect heeft op de beoordeling:

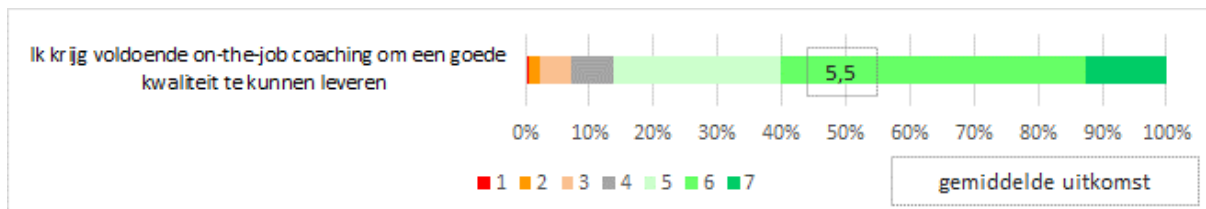

Figuur 4 Perceptie effect van een kritische houding

*voor analyse doeleinden is deze vraag in de figuur omgekeerd geformuleerd

Vanuit een meer kritische blik zou echter weer gesteld kunnen worden dat toch nog 12-15% negatief (onder gemiddelde) scoort op deze vragen en dat elke procentpunt er één te veel is.

Het onderzoek van de Vries, Blomme en De Loo (2018) – waar de CTA in haar rapport ook aan refereert – raakt ook dit onderwerp. De doelstelling van het onderzoek is als volgt: “Within our study we consider the struggles of new audit trainees to delineate a picture of what it means to be a professional auditor.” (blz 8). Eén van de thema’s die uit het onderzoek naar voren kwam is ‘reluctance in asking critical questions’. Het bleek dat de oorzaak van deze ‘reluctance’ niet noodzakelijkerwijze gelegen is in het ontbreken van een open cultuur binnen de accountantsorganisatie. Het kan ook te maken hebben met tijdsgebrek: “The agenda of senior team members is overfull. This means that the review of the work of the trainee does not always occur on a timely basis or in attendance of the trainee auditor”. (blz. 28). De vraag is dus (ook) of er voldoende ruimte is tijdens een audit voor studenten om hun kritische vragen te stellen en feedback hierop te krijgen. De respondenten gaven aan tevreden zijn over de coaching-on-the-job:

Figuur 5 Perceptie met betrekking tot ontvangen coaching-on-the-job

Coaching-on-the-job heeft betrekking op veel verschillende aspecten: vaktechnische ontwikkeling maar ook soft skills. Gezien het globale karakter van deze vraag is het onbekend of de respondenten dit hele pallet in gedachten hadden bij het beantwoorden van deze vraag.

Conclusie

Het beeld dat uit bovenstaande analyse naar voren komt is dat de opleiding de basis legt voor het professioneel kritisch denken en het leren reflecteren. De toepassing ervan in de – soms weerbarstige – praktijk is een punt van aandacht. Het omgaan met tegendruk in de hiërarchische kantoorcontext en de klantrelatie komt hierbij naar voren als belangrijkste attentiepunt. Waarschijnlijk is dit onderwerp moeilijk om vanuit een theoretische opleiding te simuleren en moet hiervoor juist de focus bij de praktijk en praktijkopleiding liggen voor wat betreft verdere vorming van de studenten. Wel moet hierbij opgemerkt worden dat een open cultuur in de werkcontext en tijd voor training on the job hierbij ook een belangrijke rol spelen.

4.2 Beoordeling informele beheersingsmechanismen (soft controls)

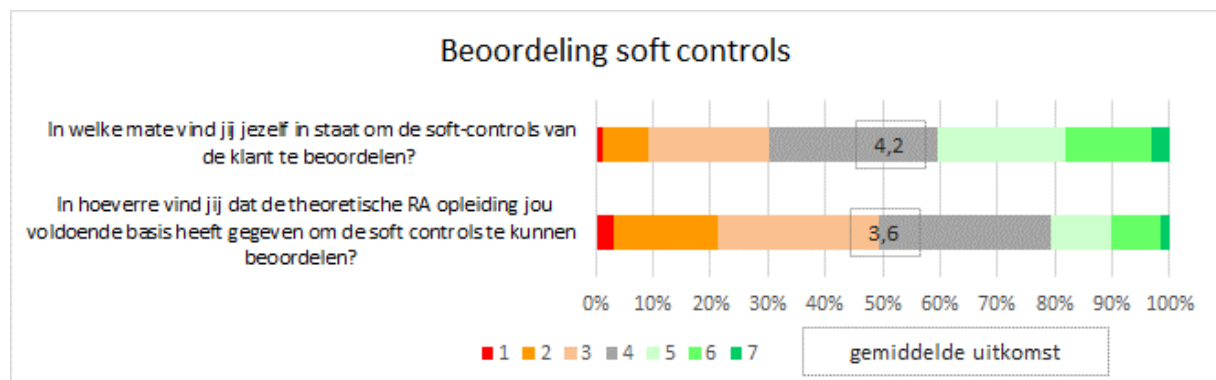
In COS 240 wordt in artikel vier gewezen op het belang van een **cultuur van integriteit en ethisch gedrag**. Het artikel 'Boiling the Frog Slowly: The Immersion of C-Suite Financial Executives into Fraud' van Suh, Sweeney, Linke et al. (2018) geeft een goed inzicht in de mogelijke invloed van de sociale context op het gedrag van finance professionals. Uit dit onderzoek blijkt ook dat er vaak sprake is van een glijdende schaal: de professionals konden zelf vaak niet precies aangeven op welk moment ze echt de 'grens overgegaan' waren. De externe frisse blik van een accountant kan hier een signalerende rol vervullen. De CEA eindterm die hierop aansluit heeft betrekking op de beoordeling van de informele beheersingsmechanismen (Eindterm ICAIS-6).

Uit de beleidsgesprekken met de opleidingen bleek dat zij in toenemende mate aandacht besteden aan de gedragsmatige kant van fraude en aan de theorie vanuit de psychologie. Een aantal opleidingen zet hierbij ook een gedragsspecialist in.

Eén van de vragen uit de enquête had betrekking op dit onderwerp. De vraag was als volgt gesteld: "Tijdens de controle wordt gesteund op verschillende interne beheersingsmaatregelen van de klant. Een aantal van die beheersingsmaatregelen betreft de zogenaamde soft-controls (cultuur, ethiek, informele regels):

- In welke mate vind jij jezelf in staat om de soft-controls van de klant te beoordelen?
- In hoeverre vind jij dat de theoretische RA-opleiding jou voldoende basis heeft gegeven om de soft controls te kunnen beoordelen?"

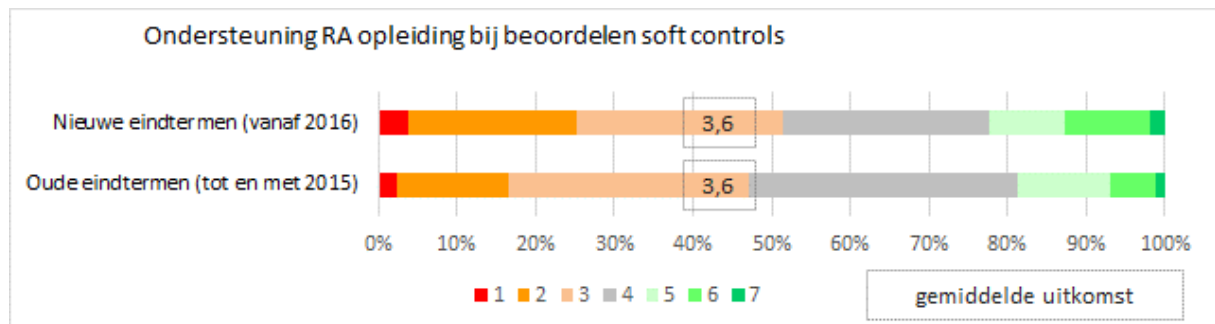
De respondenten blijken moeite te hebben met de beoordeling van soft controls. Ook de voorbereiding van de opleiding op het kunnen beoordelen van soft controls kan volgens de respondenten beter:

Figuur 6 Perceptie met betrekking tot de beoordeling soft controls

Beargumenteerd kan worden dat het voor een beginnend beroepsoefenaar moeilijk is om de soft controls te beoordelen omdat ze vaak op specifieke onderwerpen worden ingezet. Ze hebben dus nog niet het totaaloverzicht. Het kunnen beoordelen van bijvoorbeeld de tone at the top en andere informele beheersingsmechanismen is dan ook moeilijk vanuit zo'n positie. Maar juist de beginnend beroepsuitoefenaar heeft veel klantcontact binnen de organisatie en zou zich daarom een oordeel moeten kunnen vormen over de cultuur lager in de organisatie (de doorvertaling van de tone at the top). Voor het complete beeld van tone at the top tot de vertaling naar het gedrag op de werkvloer is dus input van het hele audit team nodig. Maar blijkbaar voelen de respondenten zich niet zo comfortabel om dit te kunnen beoordelen.

Bij de open vragen is door 14 respondenten aangegeven dat zij graag meer aandacht aan soft controls en gedrag/psychologie in de opleiding zouden zien. Dit waren met name respondenten die studeerden volgens de oude eindtermen. De toegenomen aandacht voor de gedragsmatige aspecten bij de opleidingen is blijkbaar terecht. Studenten die volgens de nieuwe eindtermen studeren lijken dit alleen nog niet zo te ervaren: de respondenten die volgens de nieuwe eindtermen studeerden scoren op deze vraag namelijk niet beter dan de studenten die onder de oude eindtermen studeerden. Het percentage respondenten dat een antwoord gegeven heeft dat onder het gemiddelde ligt is zelfs iets hoger bij de nieuwe eindtermen:

Figuur 7 Beoordeling ondersteuning RA-opleiding bij beoordeling soft controls naar categorie eindtermen

Uit de analyse blijkt dat ook het aantal jaren werkervaring geen invloed heeft op de score 'onder gemiddeld' (zie bijlage 3).

De respons met betrekking tot dit onderwerp is in de Permanente Werkgroep Accountancy besproken. In deze werkgroep hebben de opleidingsdirecteuren van de theoretische RA-opleiding zitting. Besloten is om verschillende acties te ondernemen om dit onderwerp verder te onderzoeken:

- De theoretische opleidingen bespreken de uitkomsten binnen hun eigen gremia;
- De theoretische opleidingen nemen dit specifieke onderwerp op in hun eigen (studenten)evaluatie;
- Met behulp van een focusgroep zal met respondenten dieper op deze vraag ingegaan worden. Hierbij wordt nagegaan wat hun achterliggende overwegingen bij het antwoord op deze vraag waren.

Op basis van de uitkomsten van dit onderzoek zal nagegaan worden of dit consequenties heeft voor de eindtermen en of/hoe de opleidingen verbeteringen kunnen doorvoeren.

Tijdens de bespreking kwam ook naar voren dat het beoordelen van soft controls een complexe vaardigheid is. De opleidingen vragen zich af in hoeverre studenten hier in de praktijk al mee te maken hebben. Zij benadrukken dat het belangrijk is dat studenten zich gedurende de rest van de loopbaan hierin verder ontwikkelen. Hier ligt dus een belangrijke verantwoordelijkheid voor de permanente educatie.

Ook werd de link gelegd met de ketenverantwoordelijkheid: een betrouwbare (juiste en volledige) financiële verantwoording is de verantwoordelijkheid van een keten aan actoren². De accountant kan zich - in de beperkte tijd dat zij bij de client aanwezig - is moeilijker een oordeel vormen over de soft controls dan andere actoren in de keten.

² De CTA verwijst ook in haar eindrapportage naar deze ketenverantwoordelijkheid

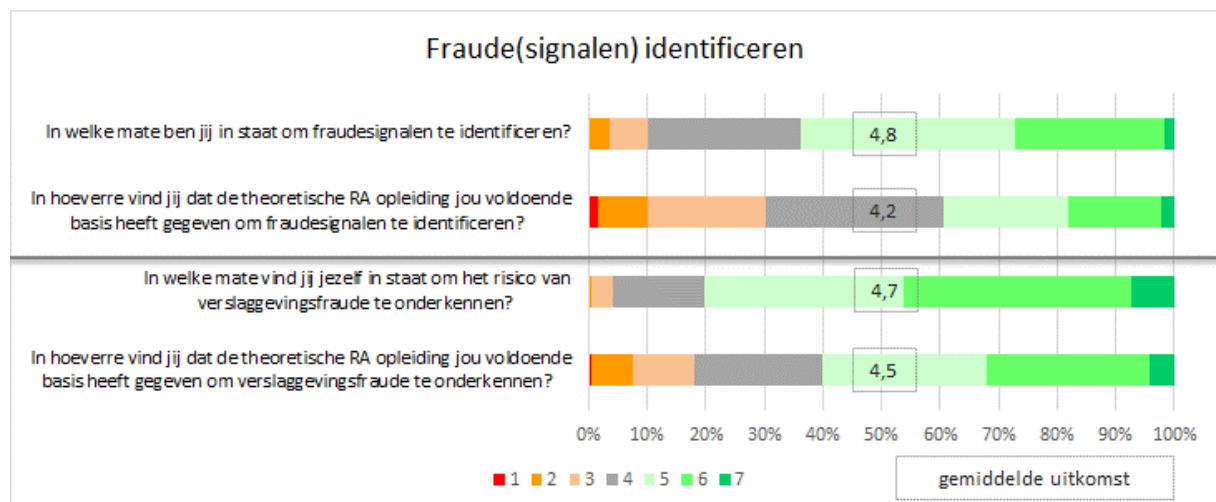
Conclusie

Respondenten vinden de beoordeling van de interne beheersmaatregelen (soft controls) moeilijk en vinden in meerderheid niet dat de theoretische opleiding hen daar een solide basis voor geeft. De opleidingen geven aan dat er zeker aandacht is voor dit onderwerp maar vragen zich af in hoeverre de studenten er in de praktijk al mee te maken hebben. Er zijn drie actiepunten benoemd om dit onderwerp verder te onderzoeken. Daarnaast is het – gezien de complexiteit van het onderwerp – ook belangrijk dat er in de permanente educatie aandacht aan gegeven blijft worden.

4.3 Identificatie van fraude(signalen)

De meeste studenten hebben bij aanvang van hun post-initiële opleiding weinig of geen werkervaring en moeten nog 'streetwise' gemaakt worden om signalen van fraude te onderkennen en hiervoor als het ware een intuïtie te ontwikkelen. De opleidingen brengen dit de studenten bij door het geven van voorbeelden van fraude en/of studenten zelf te laten brainstormen over fraudemogelijkheden. Hiermee krijgen studenten inzicht in frauderisico's die zich bij klanten voor kunnen doen. Ook wordt veel gebruik gemaakt van casuïstiek om fraudesignalen te bespreken met studenten. Alle opleidingen geven ook consistent aandacht aan het bespreken van actualiteiten tijdens de colleges, waarbij fraude een regelmatig terugkerend onderwerp is. Hierbij komt ook de rol van de accountant aan de orde (de prestatie- versus verwachtingskloof).

Uit de enquête blijkt dat de meerderheid van de respondenten vindt dat zij goed in staat is om fraude(signalen) te identificeren. De basis die de opleiding gegeven heeft op dit gebied wordt voor het identificeren van verslaggevingsfraude door de ruime meerderheid positief ingeschat. Voor het identificeren van fraudesignalen ligt dit percentage lager:

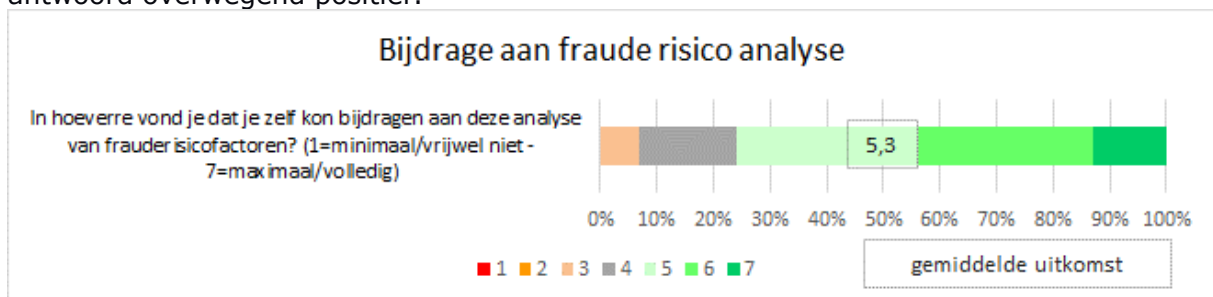

Figuur 8 Perceptie met betrekking tot Fraude(signalen) identificeren

Eén van de open vragen in de enquête was: Welke zaken heb je gemist in de opleiding met betrekking tot het onderwerp fraude? Hierbij gaven 71 studenten aan dat zij graag (nog) meer aandacht in de opleiding wilden voor de **insteek vanuit de praktijk**. Hierbij werden onderwerpen benoemd die ook zijn gesignaleerd als 'good practice' bij de beleidsgesprekken (geïntegreerde casus bespreken vanuit invalshoeken van de drie kernvakken; inzet van forensisch experts die op basis van hun eigen praktijkervaring doceren).

Het beeld dat uit deze respons naar voren komt is dat er blijkbaar veel behoefte is aan praktijkvoorbeelden. Uit een literatuurreview van academisch onderzoek naar fraudedetectievaardigheid door Verwey en Bosman (2019) blijkt dat het goed kunnen detecteren van fraude meer samenhangt met het bezitten van een bepaalde mindset (intuïtief, out of the box denkend) dan met het hebben van ervaring met fraude. Ervaring kan zelfs contraproductief werken: "Echter, indien controlerend accountants wel (schaarse) ervaring hebben met fraudecasussen blijkt hun detectievaardigheid verrassend genoeg slechter" (blz.250). De auteurs geven als mogelijke verklaring dat er een *bias* ontstaat door de opgedane ervaring. Het is interessant nader te onderzoeken hoe de wisselwerking tussen de theoretische opleiding en de praktijk(opleiding) versterkt kan worden om een optimaal leereffect te verkrijgen.

Het uitvoeren van de **analyse van de risicofactoren** (volgens NV COS 240) met het gehele audit team is een goede gelegenheid voor het trainen van een 'fraude mindset'. Van de 188 respondenten zijn 163 (87%) betrokken geweest bij een fraude risico analyse. Op de vraag in hoeverre de respondent bij kon dragen aan deze analyse was het antwoord overwegend positief:

Figuur 9 Perceptie eigen bijdrage aan fraude risico analyse

Bij deze vraag was het mogelijk een toelichting te geven ter onderbouwing van het antwoord: 36 respondenten hebben hier gebruik van gemaakt. Uit deze antwoorden bleek het belang van de werkcontext en het contact met de klant. Hieronder volgt een selectie van de opmerkingen die erover gemaakt zijn.

De werkcontext en het belang van het team:

- "Binnen mijn organisatie wordt zonder uitzondering voorafgaand aan iedere assurance opdracht een pre audit meeting gehouden waarbij frauderisicofactoren binnen het team worden besproken. Iedereen van junior tot partner draagt in deze discussie bij (bijna verplicht om iets te zeggen). Gedurende de opdracht is alle ruimte en vrijheid om fraudesignalen aan te kaarten."
- "Door ruimte en tijd te krijgen in het team is het mogelijk om het volgende te overdenken: Analyseren van omzettingsproces naar toegevoegde waarde erkennen relevante wet- en regelgeving, bedrijfscultuur in kaart brengen."

Klantkennis en ervaring:

- "Door kennis van de klant kan ik op basis van de fraudedriehoek de diverse frauderisicofactoren onderkennen."
- "Omdat ik bij meerdere klanten functioneer als controleleider heb ik een goed beeld van de te controleren organisatie en kan daarbij bijdragen aan de analyse van frauderisico factoren."

Hierbij ontstaat het beeld dat de beginnend beroepsoefenaar door het intensieve contact met de klant een waardevolle bijdrage kan leveren aan de analyse. Deze antwoorden laten zien dat de werkcontext ook een grote rol speelt. Aandacht vanuit het werkveld voor een **open cultuur** en **positieve houding** voor inbreng door alle teamleden is daarom van groot belang. Uit het eerdergenoemde artikel van Verwey en Bosman (2019) blijkt ook dat de rol van het senior management in de fraude risico analyse (sessie) erg

belangrijk is. Wellicht kan de permanente educatie een goede rol spelen om hier de aandacht op te blijven vestigen.

Tenslotte blijkt uit een aantal antwoorden op de open vragen dat respondenten vinden dat de praktijk de belangrijkste leerschool is. Bijvoorbeeld:

- "Echter in alle eerlijkheid is het hoofdzakelijk de praktijkervaring en discussies met collega's en interne cursussen die mij verder helpen".
- "Verder heb ik het signaleren van fraudefactoren en risico's meer geleerd vanuit interne trainingen van kantoor dan vanuit de theoretische opleiding."
- "Dit onderzoek is heel erg gericht op hoe de theoretische opleiding omgaat met fraude. Echter hoe het accountantskantoor hierin faciliteert komt hier niet in voor. Deze heeft juist een hele belangrijke rol gespeeld in mijn opleiding."

Deze opmerkingen bevestigen het belang om theorie en praktijk met elkaar te combineren.

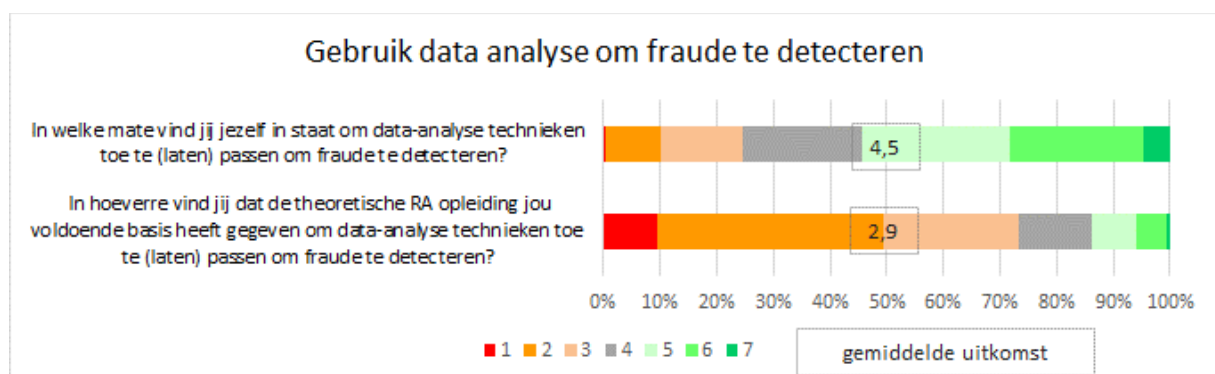
Conclusie

Uit de beleids gesprekken blijkt dat de opleiding de studenten voorziet van de theoretische basis, waarbij dit zo concreet mogelijk wordt gemaakt door het aanhalen van praktijksituaties. De respondenten geven aan dat zij graag (nog) meer aandacht in de theoretische opleiding willen voor de insteek vanuit de praktijk. De vraag is of dit niet meer gezocht moet worden in de praktijk en de praktijkopleiding. Deze voorzien de student van werkervaring, waarbij het belangrijk is dat zij hierop reflecteren vanuit hun theoretische basis. De versterking van deze wisselwerking verdient de aandacht. Integratie theorie en praktijk is een onderwerp dat de voortdurende aandacht heeft van CEA maar moet ook na afronding van de RA-opleiding blijvend periodiek aandacht krijgen. Hoe dit optimaal vorm gegeven kan worden zal besproken moeten worden met de theoretische opleiding, de praktijkopleiding en de kantoren.

4.4 Gebruik data-analyse voor identificatie van fraude(signalen)

Met de huidige IT ontwikkelingen nemen de mogelijkheden tot efficiëntere en effectievere audits toe. Eén van de middelen die hiertoe ingezet kan worden is data-analyse. Tijdens de beleids gesprekken bleek dat in toenemende mate aandacht besteed wordt aan het gebruik van data-analyse voor de (fraude)controlewerkzaamheden. De aandacht hiervoor verschilt per opleiding.

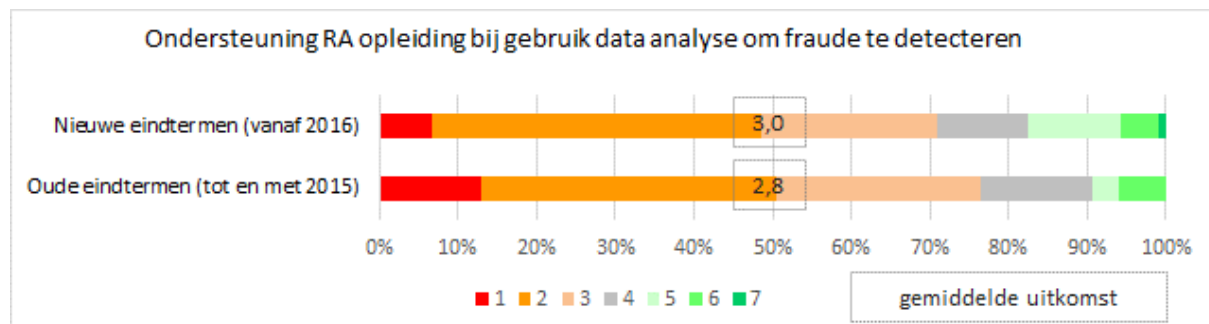
Uit de enquête respons blijkt echter dat het gebruik van data-analyse ter ondersteuning van het signaleren van fraude vooral een vaardigheid is die in de praktijk wordt opgedaan. De basis die de opleiding gegeven heeft op dit gebied scoort laag:

Figuur 10 Perceptie gebruik data-analyse om fraude te detecteren

Dit blijkt ook uit de reacties op de open vragen: 32 respondenten refereren daarbij specifiek naar het gebruik van data-analyse bij het onderkennen van fraude en vragen daarvoor meer aandacht in de opleiding.

Vergelijking van de antwoorden van respondenten 'oude eindtermen' met respondenten 'nieuwe eindtermen' laat een licht positieve trend zien. Maar er lijkt nog een lange weg te gaan.

Figuur 11 Perceptie ondersteuning opleiding bij gebruik data-analyse naar categorie eindtermen

Vanuit de CEA is reeds actie ondernomen door het aanpassen van de eindtermen voor data-analyse (A&A 11.5.a) naar een hoger niveau. Deze aangepaste eindtermen gaan in per 1 september 2020. Zie ook het CEA Nieuwsbericht ['Meer aandacht voor data-analyse in de accountantsopleiding'](#) over deze aanpassing.

Mogelijk gaan de actuele ontwikkelingen met betrekking tot IT sneller dan dat de opleidingen hierop kunnen inspelen. Er zal nader onderzocht moeten worden hoe de opleidingen hun studenten effectiever kunnen ondersteunen op dit gebied. Voor het jaar 2020 heeft CEA het onderwerp IT hoog op de agenda staan. Zij voert een themaonderzoek uit bij de RA-opleidingen, waarbij een externe visitatiecommissie ingezet wordt. Deze visitatiecommissie bestaat uit deskundigen op het gebied van IT en audit. Dit onderzoek is generiek gericht op het onderwerp IT en niet specifiek op het gebruik van data-analyse om fraude te detecteren.

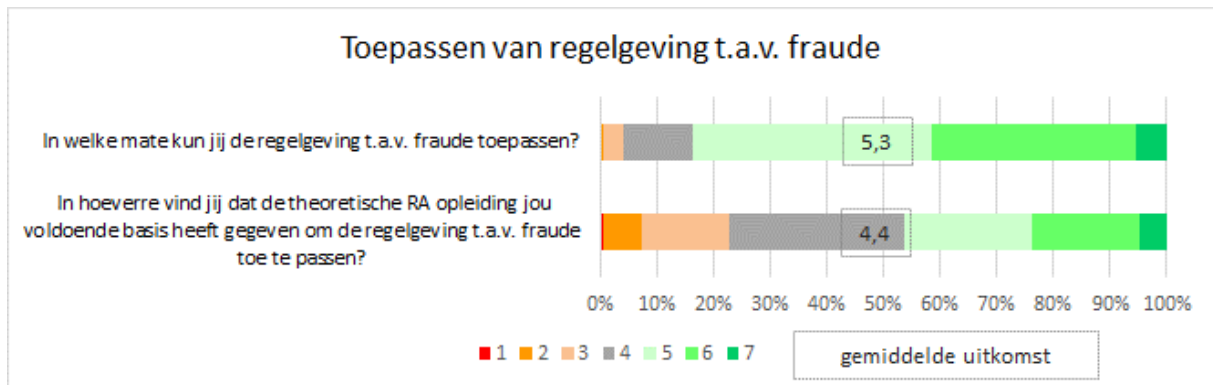
Conclusie

Het opleiden in het gebruik van data-analyse ten behoeve van het signaleren van fraude(risico's) moet de aandacht blijven behouden. Dit blijkt nog een vrij onontgonnen gebied. CEA zal de ontwikkelingen hiervan nauwlettend volgen.

4.5 Toepassen van wet- en regelgeving ten aanzien van fraude

Het begrip fraude en de bijbehorende wet- en regelgeving, inclusief NOCLAR, het fraudeprotocol en de Wwft, behoren tot de standaardstof van de opleidingen. Tijdens de beleidsgesprekken bleek ook weer hoe breed het begrip fraude is. Aan de orde kwamen onder andere: verslaggevingsfraude, diefstal, corruptie, witwassen, belastingontwijking en cybercrime aan de orde. Hierbij spelen verschillende wettelijke regimes die soms verschillende meldingsplichten hebben.

Ondanks de ruime aandacht van de opleidingen voor de wet- en regelgeving met betrekking tot fraude, geeft toch nog ruim 20% van de respondenten een score onder gemiddeld aan de ondersteuning van de opleiding op dit onderwerp.

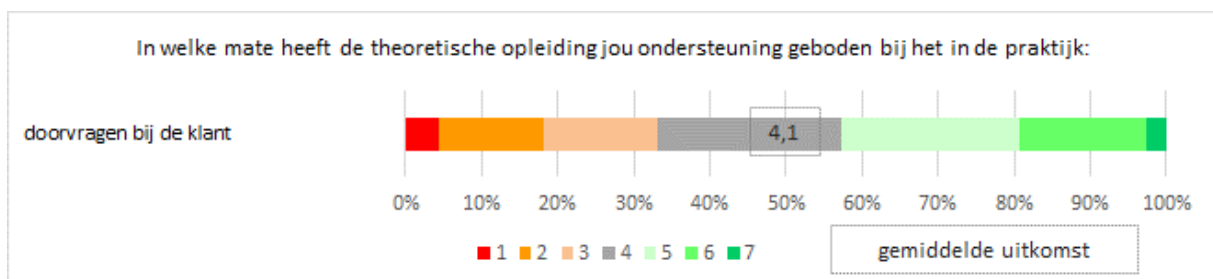
Figuur 12 Perceptie toepassen van regelgeving ten aanzien van fraude

Het lijkt hier vooral te gaan om de *praktische toepassing* van deze wet- en regelgeving. Dit blijkt uit de antwoorden op de open vragen: 25 respondenten merken hier iets over op. Het gaat dan vooral om de **verantwoordelijkheid van de accountant**.

Bijvoorbeeld:

- Waar houdt de verantwoordelijkheid van de accountant op?
- Hoe zit het met de verwachtingskloof van de maatschappij;
- Hoe diep moet je gaan als beginnend beroepsbeoefenaar in je interviews (met weinig/geen ervaring met fraude)?

Uit de laatste opmerking blijkt hoe belangrijk het is om binnen het audit team een open communicatie te hebben en tijd voor reflectie. Onder die voorwaarden kan de startende accountant zijn/haar twijfels kwijt en kan als team gezorgd worden voor voldoende diepgang. In de praktijk kan de beginnend beroepsuitoefenaar dan ook getraind worden in het doorvragen bij de klant. Uit de enquête bleek namelijk dat de basis die de opleiding daarvoor biedt door ruim 30% van de respondenten onder gemiddeld beantwoord is:

Figuur 13 Perceptie ondersteuning opleiding bij doorvragen bij de klant

Zoals onder de paragraaf over professioneel kritische houding al is vastgesteld, is dit soort vaardigheden toch iets wat vooral in de praktijk geleerd moet worden.

Een aantal respondenten gaf aan dat ze graag meer aandacht zouden zien voor de **consequenties voor de werkzaamheden** tijdens de audit bij het constateren van fraude. Bijvoorbeeld:

- Welke handelingen je moet uitvoeren indien fraude geconstateerd is;
- Bij werknemersfraude met inkoopfacturen: de impact hiervan op de controle-aanpak en verdere afhandeling van de jaarrekeningcontrole;
- Er kan nog meer aandacht besteed worden aan de controlemaatregelen die de accountant moet nemen wanneer hij fraude heeft geconstateerd of wanneer fraude aan hem is gemeld.

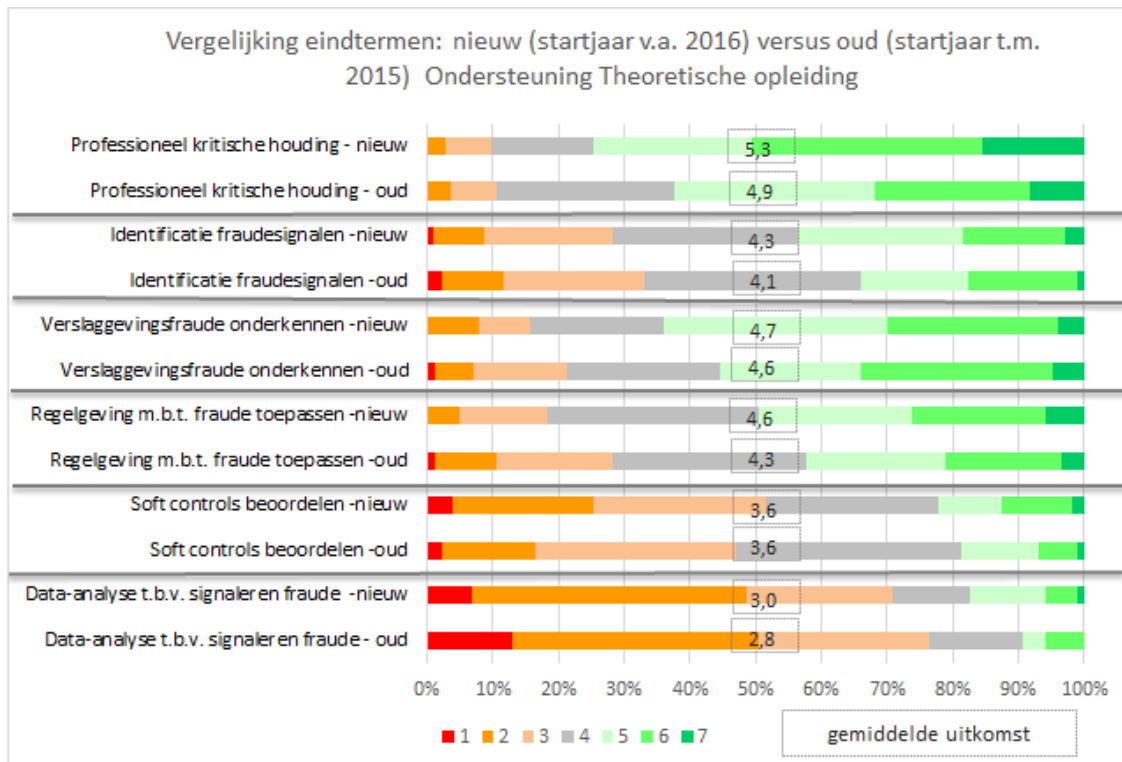
Hier kan nog wel een kanttekening bij gezet worden. Het daadwerkelijk vertalen van de effecten van frauderisico's en fraude(signalen) naar consequenties voor de werkzaamheden in het kader van de audit is sterk contextueel bepaald. Dat dit onderwerp ook voor ervaren accountants nader aandacht behoeft blijkt ook uit het literatuuronderzoek van Verwey en Bosman (2019, blz. 249): "Controlerend accountants blijken dus moeilijkheden te hebben met het plannen van effectieve controleprocedures om op het ingeschatte frauderisico in te spelen. Ze reageren niet consistent op risicofactoren en lijken erg op standaardcontroleplannen te vertrouwen." Wellicht kan ook hier de permanente educatie een goede rol spelen door continue aandacht aan dit onderwerp te geven.

Conclusie

De wet- en regelgeving ten aanzien van fraude krijgt veel aandacht in de opleiding. De respons op de basis die de opleiding geeft bij het toepassen van de regelgeving in de praktijk laat een gemengd beeld zien. De vertaalslag naar het toepassen van de wet- en regelgeving in een *specifieke context* zal vooral in de praktijk geleerd moeten worden. In parallel met de conclusie bij het thema 'identificeren van fraude(signalen)' verdient onderzoek naar optimalisatie versterking theorie en praktijk hierbij de aandacht. Aangezien uit onderzoek blijkt dat de ervaren beroepsuitoefenaar hier ook moeite mee heeft lijkt het gewenst dat hier ook in de permanente educatie de nodige aandacht aan besteed wordt.

4.6 Reflecties op de eindtermen en studiecontext

Vergelijking van de respons 'nieuwe eindtermen' versus 'oude eindtermen' laat een verbetering zien voor alle onderwerpen, met uitzondering van de beoordeling van soft controls. Wel moet hierbij opgemerkt worden dat de trend slechts licht positief is en – zoals eerder is aangegeven – niet een statistisch 'hard gegeven' is, maar wel een beeld geeft van de perceptie van de respondenten.

Figuur 14 In hoeverre vind jij dat de theoretische RA-opleiding jou voldoende basis heeft gegeven – vergelijking nieuwe eindtermen met oude eindtermen

Uit de vergelijking 'oude versus nieuwe eindtermen' bleek verder dat studenten kritischer zijn geworden met betrekking tot de **eigen vaardigheden**. In onderstaande tabel is het rekenkundige gemiddelde opgenomen van de score om een beeld te geven van de respons. In bijlage 4 zijn de volledige grafieken opgenomen waarin de samenstelling van de respons verder zichtbaar is.

	Eigen Vaardigheid			Ondersteuning TO		
	nieuw	oud	verschil	nieuw	oud	verschil
Professioneel Kritische Houding	6,0	6,1	-0,1	5,3	4,9	0,4
Identificatie Fraudesignalen	4,7	4,9	-0,2	4,3	4,1	0,2
Verslaggevingsfraude onderkennen	5,2	5,4	-0,2	4,7	4,6	0,1
Regelgeving m.b.t. fraude toepassen	5,3	5,2	0,1	4,6	4,3	0,3
Soft Controls beoordelen	4,1	4,3	-0,2	3,6	3,6	0,0
Data-analyse t.b.v. signaleren fraude	4,5	4,5	0,0	3,0	2,8	0,2

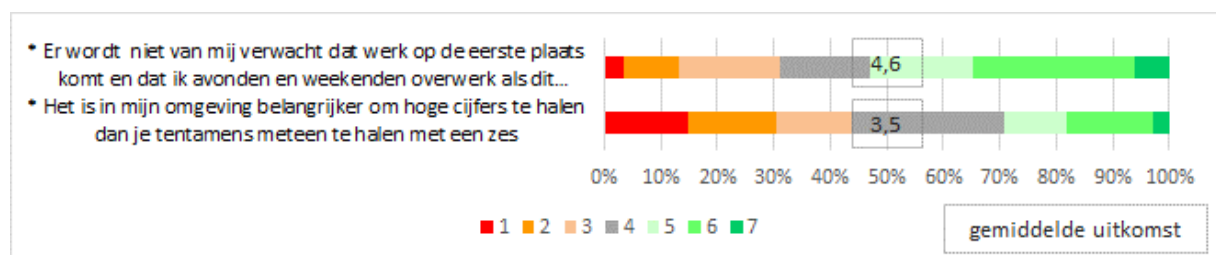
Tabel 3 'Gemiddelde uitkomst' perceptie eigen vaardigheid en ondersteuning opleiding

Op alle onderwerpen, met uitzondering van toepassing regelgeving en data-analyse, schatten respondenten 'nieuwe eindtermen' hun eigen vaardigheid lager in dan de respondenten 'oude eindtermen'. Een mogelijke verklaring is het aantal jaren werkervaring. Of deze lagere score goed- of slecht nieuws is, hangt af van het gekozen perspectief. In principe is het uitgangspunt: hoe hoger de score hoe beter. Verwey en Vlasman (2020) reflecteren echter op de eigen perceptie van de accountant ten aanzien van fraude vanuit een wetenschappelijke invalshoek. Zij benoemen de specifieke biases die veelvuldig voorkomen bij accountants tijdens een audit. Vervolgens geven zij aan dat biases met name gevormd wordt door eigen overtuigingen en wijzen op het risico van een te groot zelfvertrouwen: "Zo ook de perceptie (overtuiging) die de accountant heeft

over zijn eigen fraude- detectievaardigheden. De accountant zal geen andere werkzaamheden gaan uitvoeren dan dat hij altijd al doet, als hij de perceptie heeft dat hij voldoende capabel is om fraude te ontdekken, mocht die zich voordoen.” Vanuit dit perspectief is het dus niet verkeerd dat respondenten zich meer bewust zijn van hun eigen beperkingen.

Tenslotte nog iets over de studie context. De accountantsopleidingen gaan uit van een studiebelasting van circa 20 uur per week. Uit een onderzoek van de Vries, Herrijgers & NBA Young Professionals (2018) blijkt dat accountants in opleiding gemiddeld slechts 7-8 uur in de week aan studie besteden (inclusief voorbereiding en het volgen van colleges). Zij besteden tussen de 42 en 53 uur in de week aan werkzaamheden voor hun accountantsorganisaties.

Een aantal vragen van de enquête had betrekking op de werkcontext van de studenten, waaronder ook de druk om in de avonden en weekenden te werken en de ruimte voor de studie. De respons hierop is als volgt:

Figuur 15 Perceptie werk- en studiecontext

**voor analyse doeleinden is deze vraag in de figuur omgekeerd geformuleerd*

De werkdruk op kantoor in combinatie met een ‘zesjescultuur’ leidt er mogelijk toe dat de studenten niet het optimale uit hun studie halen. In de ideale situatie sluiten opleidingen, studenten en accountantsorganisaties een ‘maatschappelijk contract’ met als doel het bereiken van hoogwaardige professionele kwaliteit. Hierbij zou dan evenwicht moeten zijn tussen werk, studie en privé tijd. Dit verhoogt de aantrekkelijkheid van opleiding en beroep.

Conclusie

De respons laat een lichte verbetering zien in de score nieuwe eindtermen ten opzichte van oude eindtermen met betrekking tot de ondersteuning die de opleiding aan de studenten biedt. Aangezien er nog weinig data zijn kunnen hier nog niet conclusies aan verbonden worden. CEA zal de ontwikkelingen verder volgen en nader onderzoeken hoe de effectiviteit van de eindtermen optimaal gemeten kan worden.

De balans studie, werk en privé is een blijvend aandachtspunt voor het accountantsberoep. Voor CEA is de aantrekkelijkheid van de opleiding ook een belangrijk speerpunt. Zij is hierover in gesprek met de diverse stakeholders.

5 Praktijkervaring met fraude

Verrassend was de uitkomst op de vraag: 'Heb je tijdens je werkzaamheden weleens signalen gezien die naar jouw mening op fraude konden duiden?' In totaal 139 respondenten hebben hier positief op geantwoord. Bij 44 daarvan bleek er uiteindelijk ook sprake van fraude te zijn. Mogelijk is hier overigens een respons bias en zijn studenten die fraude meegemaakt hebben meer geïnteresseerd in het onderwerp en derhalve eerder geneigd om de enquête in te vullen.

Hieronder zijn de uitkomsten samengevat:

	ja	nee	weet ik niet	totaal
Fraudesignalen gezien	139	49	n.v.t.	188
Fraude signalen ter sprake gebracht in team	137	2	n.v.t.	139
Vermoeden opgevolgd	126	4	7	137
Bleek er sprake van fraude?	44	69	13	126

Tabel 3 Aantal respondenten dat fraudesignalen geconstateerd heeft inclusief follow up

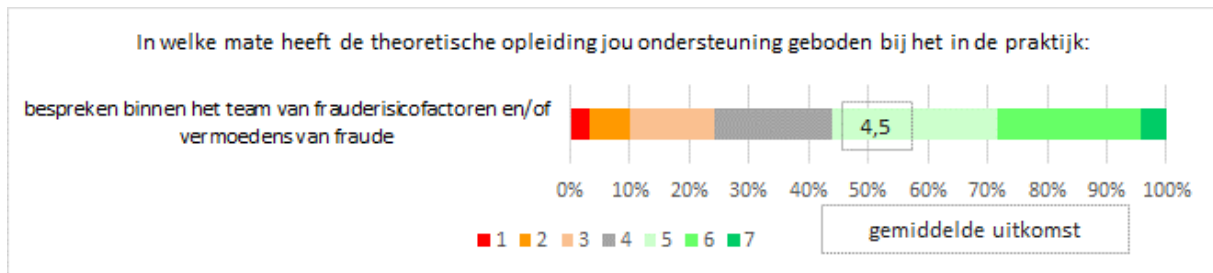
Omdat de verwachting was dat beginnend beroepsbeoefenaars nog niet vaak met fraude te maken zouden hebben in de praktijk was dit maar een beknopt onderdeel in de enquête met weinig open vragen. Daardoor kunnen we helaas niet analyseren wat voor type fraudes er uiteindelijk vastgesteld zijn. In bijlage 5 zijn twee tabellen opgenomen waarin de samenstelling van de respondenten te zien is die met fraude(signalen) te maken hebben gehad. Deze is ingedeeld naar werkgeverscategorie en ervaringscategorie.

Er is wel een toelichting gevraagd bij het antwoord 'fraude signalen gezien maar niet ter sprake gebracht'. De twee respondenten die de fraudesignalen niet ter sprake hebben gebracht in het team hebben hun antwoord toegelicht. De toelichtingen waren als volgt:

- "Er waren m.i. voldoende waarborgen binnen de organisatie getroffen waardoor er hoogstwaarschijnlijk geen sprake was van fraude. Het was meer een gedachte: wat als?"
- "Op het moment dat ik de signalen ontving, heb ik ze niet onderkend als mogelijke signalen en dus niet ter sprake gebracht. Pas later, bij bekend worden van de 'fraude', vielen de signalen op hun plaats."

De eerste reden onderschrijft het belang van open teamcommunicatie en facilitering van een kritische houding. Ook onderschrijft de eerste reden het belang van kennis van toepassing van de standaarden: volgens COS240 mag je bij het onderkennen van fraudesignalen de interne controle niet meenemen in de risicoanalyse. De tweede reden onderschrijft het belang van het 'streetwise' maken van beginnend beroepsoefenaars.

Eén van de vragen had betrekking op de ondersteuning van de opleiding bij het bespreken binnen het team van de risicofactoren en vermoedens van fraude. De respons daarop was als volgt:

Figuur 16 Perceptie ondersteuning opleiding bij bespreken fraudesignalen in het team

Hoewel circa 25% van de respondenten hierbij een antwoord gaven dat onder het gemiddelde ligt, blijken zij in de praktijk toch gesignaleerde risico's in het team ter sprake te brengen. Mogelijk is dit dankzij de open houding van de leidinggevenden en een cultuur waarin een professioneel kritische houding gestimuleerd wordt (zie ook paragraaf 3.1 figuur 4).

Tenslotte bleek uit de enquête dat 85 respondenten (48%)³ hun ervaringen met de analyse van frauderisicofactoren en/of fraudesignalen verwerkt hebben in één of meerdere onderdelen van hun Praktijkopleiding. Dit lijkt een relatief laag aantal respondenten. Zeker gezien het feit dat het kennen en toepassen van de beroepsreglementering met betrekking tot fraude ook opgenomen staat in de eindtermen van de Praktijkopleiding (A&A 10 de beroepsreglementering ter zake van fraude en ongebruikelijke transacties te verwoorden respectievelijk toe te passen.).

Conclusie

Relatief veel respondenten hebben in hun praktijk te maken gehad met fraudesignalen. Mogelijk is hier sprake van een responsbias, maar mogelijk is dit ook een teken dat zij bewust met de materie bezig zijn.

³ 163 respondenten waren betrokken geweest bij de frauderisicoanalyse: hiervan hebben 126 respondenten tijdens hun werk fraudesignalen gezien. Daarnaast hebben 13 respondenten die niet bij een frauderisicoanalyse betrokken waren tijdens hun werk signalen gezien die op fraude konden duiden. Dus in totaal hebben 176 respondenten met het onderwerp fraude te maken gehad in hun praktijk.

6 Conclusie

De CTA doet in haar eindrapport met betrekking tot fraude (en discontinuïteit) de aanbeveling: "Ook in de (permanente) educatie dient meer aandacht te zijn voor deze onderwerpen." (aanbeveling 5. Blz. 8). Het CEA themaonderzoek naar fraude bij de theoretische RA-opleidingen heeft rijke informatie opgeleverd om vervolgacties te bepalen en om onderwerpen te identificeren die nader onderzoek behoeven.

Van theorie naar praktijk

Uit de bevindingen van de beleidsgesprekken en de enquête blijkt dat de theoretische opleidingen de basiskennis en -vaardigheden bieden, maar dat verdere ervaring vooral in de praktijk opgedaan moet worden. Het 'meer aandacht in de opleiding' lijkt niet een oplossing te zijn voor dit onderwerp. Wel is nader onderzoek gewenst naar manieren om een optimale wisselwerking tussen de theorie en praktijk te bewerkstelligen. Hetzelfde geldt ten aanzien van de ontwikkeling en toepassing van soft skills. De CTA heeft opgemerkt dat hier in de opleiding te weinig aandacht aan wordt besteed. Studenten leren de basisvaardigheden wel aan, maar dat zorgt er nog niet voor dat ze deze in de praktijk ook gemakkelijk kunnen toepassen. Met de theoretische opleiding, de praktijkopleiding en kantoren moet daarom ook ten aanzien van dit punt overlegd hoe een optimale wisselwerking tussen theorie en praktijk vorm zou moeten krijgen. Uit de analyse komt bij diverse onderwerpen ook het belang van permanente educatie naar voren. Dit zou nadere aandacht kunnen krijgen, bijvoorbeeld door het ontwikkelen van een doorlopende leerlijn in de vorm van permanente educatie. Verder is de invloed van de werkcontext bij de analyse meerdere malen ter sprake gekomen. In die context gaat het met name over het belang van een open cultuur, maar ook over de werkdruk die studenten ervaren. Natuurlijk moeten studenten kunnen c.q. leren omgaan met druk, maar dit mag niet zover doorschieten dat de balans studie, werk en privé wordt ontwricht. Het beroep moet voldoende aantrekkelijk blijven, en dat is ook voor de CEA een belangrijk speerpunt. Om die reden voert zij hier ook gesprekken over met de diverse stakeholders.

Beter leren omgaan met tegendruk – grip op soft controls

Uit de respons op de enquête blijkt nog niet dat de toegenomen aandacht voor gedragsaspecten en theoretische achtergrond daarvan concrete vruchten afwerpt. Dit blijkt uit de respons op de vragen met betrekking tot het omgaan van tegendruk binnen het team en vanuit de klant, maar ook uit de reacties met betrekking tot het beoordelen van soft controls. Vanuit de theoretische opleiding lijkt het een moeilijke opgave om het omgaan met tegendruk in een hiërarchische kantoorcontext goed te simuleren. Focus bij de praktijk(opleiding) voor wat betreft verdere vorming van de studenten op dit gebied is dan ook belangrijk.

Nader onderzoek is nodig met betrekking tot de respons op de vraag naar het kunnen beoordelen van de soft controls.

Er is een drietal actiepunten afgesproken om deze uitkomsten nader te onderzoeken:

- De theoretische opleidingen bespreken de uitkomsten binnen hun eigen gremia;
- De theoretische opleidingen nemen dit specifieke onderwerp op in hun eigen (studenten)evaluatie;
- Met behulp van een focusgroep zal met respondenten dieper op deze vraag ingegaan worden: wat waren hun achterliggende overwegingen bij het geven van respons op deze vraag.

Bij dit onderwerp speelt overigens ook de permanente educatie een belangrijke rol.

Data-analyse

Het opleiden in het gebruik van data-analyse ten behoeve van het signaleren van fraude(risico's) blijkt nog een vrij onontgonnen gebied. Dit lijkt vooral in de praktijk geleerd te worden. Opleidingen zullen hier (verder) moeten zoeken naar het aanbieden van een optimale ondersteuning vanuit de theorie voor de praktijk. CEA zal de ontwikkelingen hiervan nauwlettend volgen.

Licht positief beeld

Met de enquête heeft CEA ook een eerste benadering van vergelijking nieuwe en oude eindtermen gemaakt. Dit schetst een licht positief beeld, waar echter nog geen conclusies aan verbonden kunnen en mogen worden. CEA zal de ontwikkelingen hiervan verder volgen en onderzoeken hoe de effectiviteit van de eindtermen het beste gemeten kan worden.

BIJLAGE 1 Vragen met betrekking tot de opleiding

A. Vragen met betrekking tot de eindtermen

De onderstaande eindtermen vormden het uitgangspunt voor de vragen:

Nr.	Eindterm voor de opleiding met oriëntatie 'Assurance'	Theorie		Praktijk	
		De beginnend beroepsbeoefenaar is in staat om	CBok	Oriëntatie Assurance	CBOP
A&A-10	de beroepsreglementering ter zake van fraude en ongebruikelijke transacties te verwoorden respectievelijk toe te passen.	A	C	A	C
A&A-6	om bij het uitvoeren van (beroeps)taken een kritische houding aan te nemen, die onder meer wordt gekenmerkt door een onderzoekende instelling, het alert zijn op omstandigheden die kunnen duiden op fouten of fraude en een kritische evaluatie van ten behoeve van de opdracht verkregen informatie.	C		C	
ICAIS-6	informele beheersingsmechanismen te identificeren en hun effectiviteit te beoordelen voor verschillende processen en typen organisaties, rekening houdend met kenmerken van de controleomgeving zoals cultuur, ethiek, relevante wet- en regelgeving en governancestructuur.	B		B	
ICAIS-19	de invloed van bedrijfsethiek , als element van de beheersingsomgeving, op de werking van het systeem van interne controle m.b.t. financiële informatie te kunnen benoemen respectievelijk kritisch te commentariëren.	B	C	B	C
FA-14	de doelstellingen en gevolgen van het jaarrekeningenbeleid van de ondernemingsleiding zoals earnings management en off balance financiering te benoemen en te betrekken in de oordeelsvorming over de jaarverslaggeving, waaronder het onderkennen van het risico van verslaggevingsfraude en boekhoudschandalen.	B	C	B	C
ICAIS-11	de mogelijkheden van moderne data-analysetechnieken bij het toepassen van de risicoanalyse, het beoordelen van bestuurlijke informatieverzorging, de administratieve processen en het systeem van interne beheersing te beschrijven en deze technieken effectief te hanteren.	B		B	

Figuur 17 Eindtermen 2016 (inclusief actualisatie tot en met 1-9-2019)

De geformuleerde vragen voor dit onderdeel waren als volgt:

Fraude is een breed begrip. In deze enquête gebruiken wij de term fraude als verzamelnaam voor: fraude, ongebruikelijke transacties en niet naleving van wet- en regelgeving (denk aan NVCOS 240, 250, WWft, Noclar, NBA Fraudeprotocol).

Hierna volgen een aantal vragen over verschillende aspecten van fraude. *Beantwoord deze vragen op een schaal van 1-7 (1=minimaal - 7=volledig).*

1.a. In welke mate kun jij de **regelgeving** t.a.v. fraude en ongebruikelijke transacties toepassen?

1.b. In hoeverre vind jij dat de theoretische RA-opleiding jou voldoende basis heeft gegeven om de regelgeving t.a.v. fraude en ongebruikelijke transacties toe te passen?

2.a. In welke mate heb jij een **professioneel kritische houding** bij het uitvoeren van je werkzaamheden?

2.b. In hoeverre vind jij dat de theoretische RA-opleiding jou voldoende basis heeft gegeven om jouw professioneel kritische houding te ontwikkelen?

3.a. In welke mate ben jij in staat om **fraudesignalen te identificeren**?

3.b. In hoeverre vind jij dat de theoretische RA-opleiding jou voldoende basis heeft gegeven om fraudesignalen te identificeren?

Tijdens de controle wordt gesteund op verschillende interne beheersingsmaatregelen van de klant. Een aantal van die beheersingsmaatregelen betreft de zogenaamde soft-controls (cultuur, ethiek, informele regels).

4.a. In welke mate vind jij jezelf in staat om de **soft controls** van de klant te beoordelen?

4.b. In hoeverre vind jij dat de theoretische RA-opleiding jou voldoende basis heeft gegeven om de soft controls te kunnen beoordelen?

Bij het beoordelen van de jaarrekening moet ook rekening gehouden worden met verslaggevingsfraude. Jaarrekeningposten die op basis van schattingen tot stand komen zijn hiervoor extra gevoelig. Ook de volledigheid van de toelichting in de jaarrekening speelt hierbij een rol.

5.a. In welke mate vind jij jezelf in staat om het risico van **verslaggevingsfraude** te onderkennen?

5.b. In hoeverre vind jij dat de theoretische RA-opleiding jou voldoende basis heeft gegeven om verslaggevingsfraude te onderkennen?

Tijdens de controle wordt er steeds meer gebruik gemaakt van diverse data-analyse technieken om fraude te detecteren.

6.a. In welke mate vind jij jezelf in staat om **data analyse technieken** toe te (laten) passen om fraude te detecteren?

6.b. In hoeverre vind jij dat de theoretische RA-opleiding jou voldoende basis heeft gegeven om data-analyse technieken toe te (laten) passen om fraude te detecteren?

Open vragen:

7. Welke vakken of colleges met betrekking tot fraude zijn je bijgebleven en waarom?

8. Welke specifieke onderwijsvormen vond je waardevol om het onderwerp fraude te behandelen tijdens jouw theoretische opleiding?

9. Welke zaken heb je gemist in de opleiding met betrekking tot het onderwerp fraude?

B. Vragen met betrekking tot de praktijkervaring

De geformuleerde vragen waren als volgt:

We zouden graag weten wat je ervaring is met fraude in de praktijk

1. Ben je weleens betrokken geweest bij de analyse van frauderisicofactoren van een controle (volgens NV COS240)?

In hoeverre vond je dat je zelf kon bijdragen aan deze analyse van frauderisicofactoren? (1=minimaal/vrijwel niet - 7=maximaal/volledig)

Kun jij je antwoord op de vorige vraag toelichten (optioneel)?

2. Heb je tijdens je werkzaamheden weleens signalen gezien die naar jouw mening op fraude konden duiden?

Heb je toen jouw vermoeden ter sprake gebracht binnen het team?

Kun je toelichten waarom je jouw vermoeden niet ter sprake hebt gebracht? (optioneel)

Is jouw vermoeden toen opgevolgd binnen het team?

Bleek er sprake te zijn van fraude?

3. Heb je jouw ervaringen met betrekking tot fraudesignalen en/of betrokkenheid bij de analyse van frauderisicofactoren van een controle verwerkt in de praktijkopleiding? (meerdere opties mogelijk): Rapportage

- Essay

- Intervisie
 - Referaat
 - Niet verwerkt in de praktijkopleiding
4. In welke mate heeft de theoretische opleiding jou ondersteuning geboden bij het in de praktijk (1=minimaal/vrijwel niet - 7=maximaal/volledig):
- Signaleren van frauderisicofactoren en fraude
 - Het doorvragen bij de klant
 - Het omgaan met tegendruk van de klant
 - Het bespreken binnen het team van frauderisicofactoren en/of vermoedens van fraude
 - Het omgaan met tegendruk binnen je team

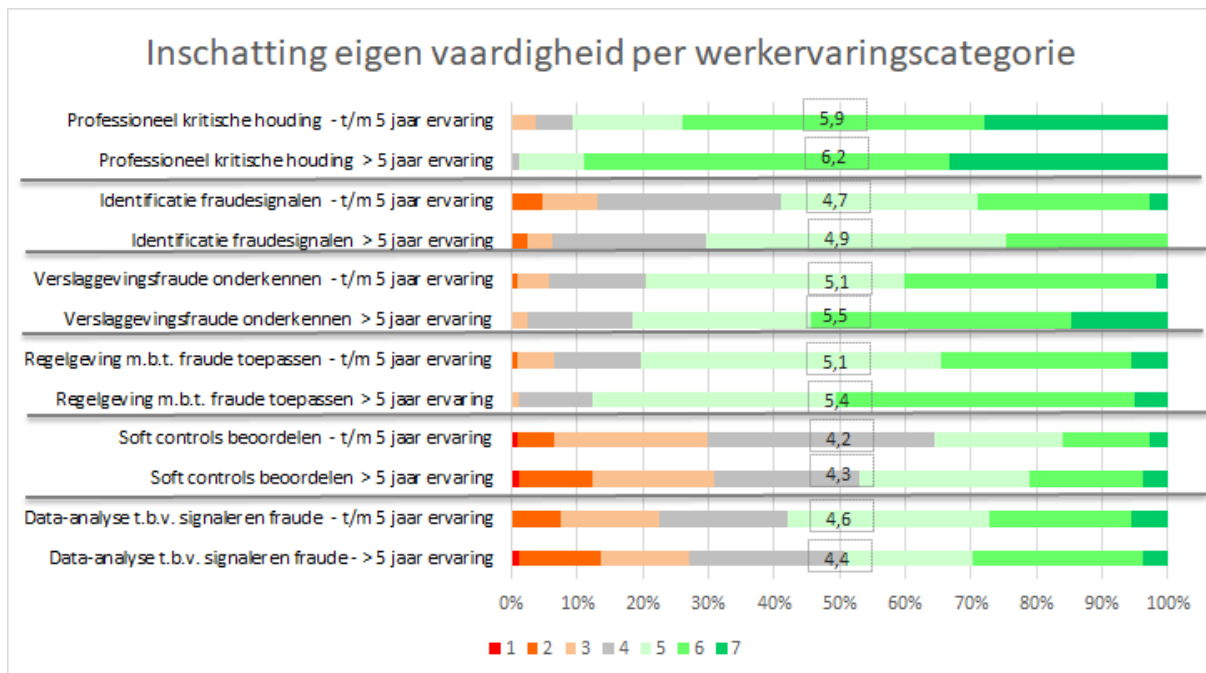
C. Vragen met betrekking tot de werkcontext

De geformuleerde vragen waren als volgt:

Wat is jouw mening met betrekking tot de volgende 10 stellingen (1= helemaal oneens, 7=helemaal eens)

1. Ik krijg voldoende on-the-job coaching om een goede kwaliteit te kunnen leveren
2. De kwaliteit van mijn werkzaamheden worden gehinderd door budget- en/of tijdsdruk
3. Ik voel commitment richting het accountantskantoor waar ik werk
4. De relatie met mijn directe collega's en managers is goed
5. De relatie met mijn klanten is goed
6. Er is voldoende aandacht binnen mijn organisatie voor de kwaliteit van de werkzaamheden
7. Ik besteed tijd aan reflectie als ik mijn werk uitvoer (dus niet alleen formeel kijken of het aan de eisen voldoet, maar ook inhoudelijk)
8. Het is in mijn omgeving belangrijker om je tentamens meteen te halen met een zes dan om er langer over te doen (diep in de literatuur te duiken) en hogere cijfers te behalen
9. Bij het stellen van kritische vragen met betrekking tot het audit proces bestaat het risico dat je gezien wordt als 'lastig' en dat dit een negatief effect heeft op jouw beoordeling of reputatie
10. Er wordt van mij verwacht dat werk op de eerste plaats komt en dat ik avonden en weekenden overwerk als dit nodig is
11. Mijn kantoor waardeert een kritische houding bij issues richting klant positief, zelfs als hiermee het behoud van de klant op het spel staat

BIJLAGE 2 Analyse per ervaringscategorie

Figuur 18 Perceptie eigen vaardigheid naar werkervaringscategorie

Voor de meeste aspecten is de uitkomst positiever bij de groep met meer ervaring. De uitzondering hierop is data-analyse.

Een andere interessante uitkomst is dat het 'onder gemiddelde' voor het aspect beoordelen soft controls bij de groep met meer ervaring ongeveer op hetzelfde niveau ligt als de groep met minder ervaring.

BIJLAGE 3 Praktijkervaring met fraude(signalen) – samenstelling respondenten

Uit onderstaande tabel blijkt dat de het percentage respondenten dat fraudesignalen heeft gezien evenredig verdeeld is over de verschillende werkgever categorieën en ervaring categorieën:

Signalen gezien die op fraude konden duiden	werkervaring				Totaal	% van totaal respondenten werkgevers-categorie
	< 5 jaar	5 jaar	6-10 jaar	10 en >		
Werkgever						
Big 4 (Deloitte, EY, KPMG, PWC)	28	31	19	2	80	71%
Next 5 (BDO, Grant Thornton, Mazars)	2	3	7	3	15	71%
Overige accountantskantoren	3	1	17	6	27	84%
Overheidsaccountant	1	2	2	2	7	78%
Interne accountantsdienst	1		1	2	4	67%
Niet meer werkzaam in audit	1		3	2	6	86%
Totaal	36	37	49	17	139	74%
% van totaal respondenten in ervaringscategorie	65%	71%	83%	77%	74%	

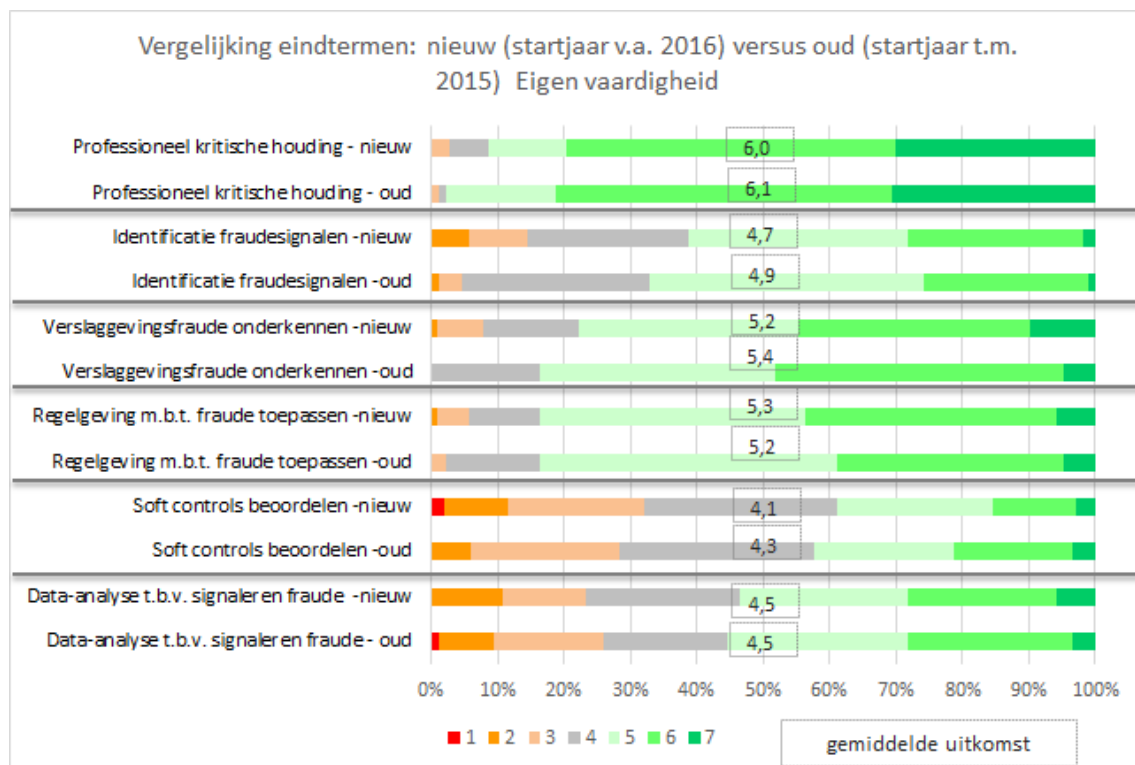
Figuur 19 Respons - Praktijkervaring met fraudesignalen - Samenstelling respondenten per type werkgever en categorie werkervaring

In de gevallen waarbij uiteindelijk sprake was van fraude betreft het vooral respondenten met meer dan 10 jaar werkervaring. In relatief weinig gevallen bij de Big4 respondenten bleek er daadwerkelijk sprake te zijn van fraude.

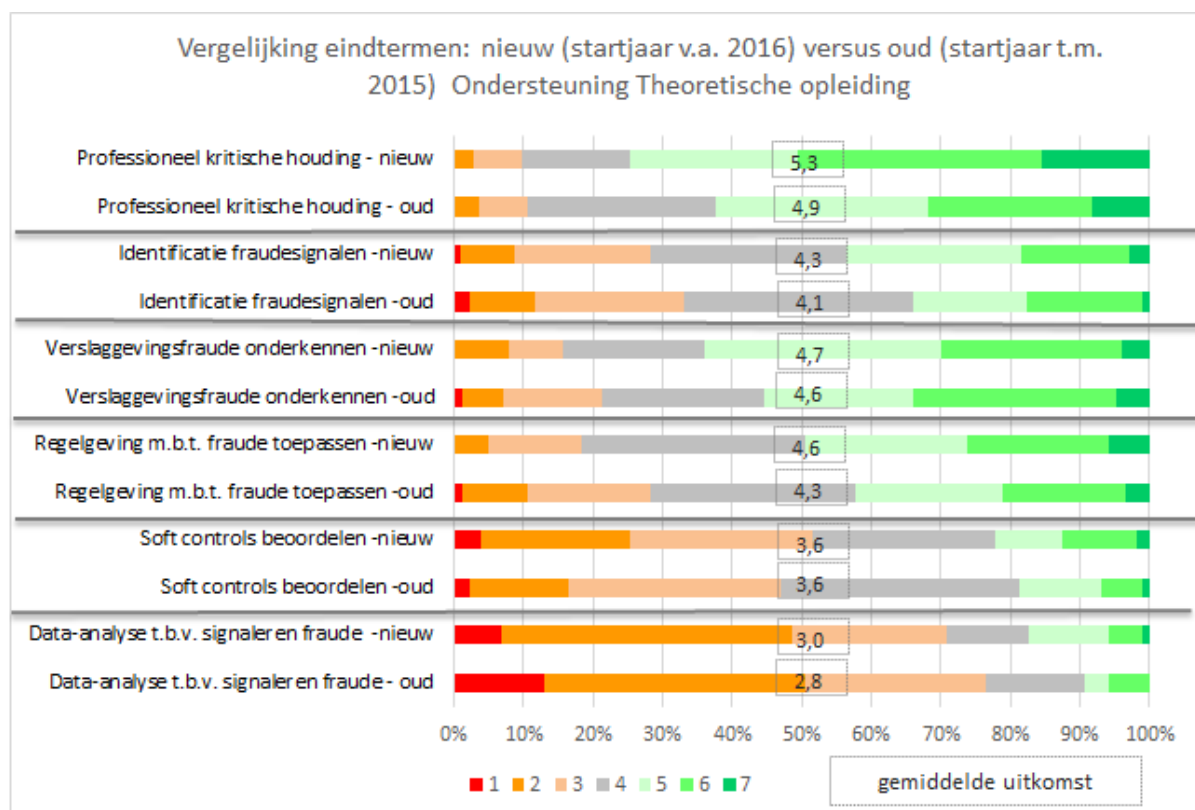
Signalen waarbij uiteindelijk sprake bleek van fraude	werkervaring				Totaal	% van totaal respondenten werkgevers-categorie
	< 5 jaar	5 jaar	6-10 jaar	10 en >		
Werkgever						
Big 4 (Deloitte, EY, KPMG, PWC)	3	1	10	2	16	14%
Next 5 (BDO, Grant Thornton, Mazars)	1	1		4	6	29%
Overige accountantskantoren	1	2	1	8	12	38%
Overheidsaccountant	1	1	1	2	5	56%
Interne accountantsdienst		2			2	33%
Niet meer werkzaam in audit		1		2	3	43%
Eindtotaal	6	8	12	18	44	23%
% van totaal respondenten in ervaringscategorie	11%	15%	20%	82%	23%	

Figuur 20 Respons - Er bleek uiteindelijk inderdaad sprake te zijn van fraude - Samenstelling respondenten per type werkgever en categorie werkervaring

BIJLAGE 4 Vergelijking nieuwe en oude eindtermen

Figuur 21 Vergelijking per eindterm categorie: Beoordeling eigen vaardigheid

Figuur 22 Vergelijking per eindterm categorie: beoordeling ondersteuning Theoretische Opleiding

BIJLAGE 5 Bronnen

CEA (2019) [Eindtermen accountantsopleidingen](#).

CEA (2019) Nieuwsbericht: [Aandacht voor fraude in de RA-opleiding](#).

CEA (2020) Nieuwsbericht [Meer aandacht voor data-analyse in de accountantsopleiding](#).

CTA (2020) [Vertrouwen op controle](#). Eindrapport van de Commissie toekomst accountancysector.

NBA Stuurgroep Publiek Belang (2018) Fraudeprotocol.

NBA (2019) Stappenplan Wwft- en fraudemeldingen.

Verwey I., Bosman T. (2019) Wat wetenschappelijk onderzoek ons leert over de fraude-detectievaardigheid van de controlerend accountant. Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie 93(9/10): 245-254. <https://doi.org/10.5117/mab.93.35766>

Verwey I, Vlasman Y (2020) De eigen perceptie van accountants ten aanzien van fraude: (on)bewust (on)bekwaam? Maandblad Voor Accountancy en Bedrijfseconomie 94(1/2): 55-63. <https://doi.org/10.5117/mab.94.49494>

De Vries M., Blomme, R., De Loo, I. (2018) Becoming a professional auditor in the 'tenties', working paper, <https://www.researchgate.net/publication/336073741>

de Vries M., Herrijgers B. (2018) [Young Professionals - Opvattingen over het accountantsberoep](#).

Suh I., Sweeney J.T., Linke, K., Wall J. (2020) Boiling the Frog Slowly: The Immersion of C-Suite Financial Executives into Fraud, Journal of Business Ethics, 162: 645-673. <https://doi.org/10.1007/s10551-018-3982-3>